

ACADEMICIAN YEVHEN HNATOVYCH HONCHARUK. PERSONA, SCIENTIST, PEDAGOGUE

Moskalenko V.F., Yavorovsky O.P., Garkavy S.Y., Bardov V.G.

АКАДЕМІК ЄВГЕН ГНАТОВИЧ ГОНЧАРУК. ЛЮДИНА, ВЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ

**МОСКАЛЕНКО В.Ф.,
ЯВОРОВСЬКИЙ О.П.,
ГАРКАВИЙ С.І.,
БАРДОВ В.Г.**
Національний медичний
університет
ім. О.О. Богомольця,
м. Київ

О ьомого січня 2010 року виповнилося б 80 років від дня народження академіка Євгена Гнатовича Гончарука, видатного вченого-гігієніста світового рівня, який своїми науковими роботами заклали підвалини науки про гігієну ґрунту і принципи гігієнічного нормування екзогенних хімічних речовин у цьому важливому життєвому середовищі. Є.Г. Гончарук народився 7 січня 1930 р. у селі Великий Острожок Уланівського (нині Хмельницького) району, що на Вінниччині, у багатодітній селянській родині. Подружжя Гончаруків — Устина Григорівна та Гнат Якович — жили бідно, але дружно, мали чотирьох дітей: двох хлопців і двох дівчат. Євген дуже любив свого старшого брата Федора (1921-1959), сестру Лідію (1923 р.н.) та Галину (1931 р.н.), про яких завжди тепло згадував, розповідаючи свою біографію. Під час Великої Вітчизняної війни Гнат Якович разом з старшим сином Федором брали участь у бойових діях, звільняли рідну землю від німецько-фашистських окупантів, тому 1941 року Євген повернувся до села, до матері, де разом з нею та молодшою сестрою Галиною жили до 1944 року. Після визволення України від фашистської окупації Євген разом з батьками переїздить на проживання до м. Бердичева, де й закінчує 1948 року середню школу № 8.

Одержавши атестат зрілості, того ж року Євген Гончарук вступив на санітарно-гігієнічний факультет Київського медичного інституту, який закінчив з відзнакою у 1954 році. Вченою радою інституту був рекомендований на наукову роботу. Роки навчання у медінституті були непростими, напівголодними. Матеріальної підтримки і допомоги Євген не мав, оскільки його родина жила бідно, тому доводилося розраховувати лише на власні сили та розум, яким сільський хлопець був обдарованим від Бо-

га. До Євгена, який був молодшим серед студентів групи, всі, а це були переважно фронтовики, ставилися з любов'ю й ніжністю. Багато однокурсників Євгена Гнатовича стали колегами по роботі у Київському медичному інституті, з іншими він підтримував дружні стосунки протягом усього життя. У медінституті він отримав фундаментальні знання з теоретичних, клінічних і гігієнічних дисциплін від корифеїв вітчизняної медицини зі світовими іменами — М.С. Спірова (анатомії людини), Д.М. Стражеска (медичної хімії), Є.І. Чайки (патологічної анатомії), В.П. Комісаренка (патологічної фізіології), Р.В. Чаговця (біохімії), О.І. Черкеса (фармакології), С.С. Дяченка (мікробіології), В.М. Іванова (терапії), Т.Я. Калініченко (акушерства та гінекології), О.М. Марзєєва (комунальної гігієни), Л.В. Громашевського (епідеміології), Г.Х. Шахбазяна (гігієни праці) та ін. Всі імена в одній статті неможливо згадати. Але про всіх Євген Гнатович завжди тепло згадував, оскільки саме вони заклали у ньому підвалини майбутнього науковця-гігієніста, педагога, організатора охорони здоров'я, вченого у галузі профілактичної медицини, знаного не лише в Україні, а й у Радянському Союзі та за кордоном. Ще студентом Євген Гончарук раз і назавжди заховався у свою однокурсницю Галину Свиридову, з якою навчались в одній академічній групі. Спочатку між ними була звичайна студентська дружба, яка згодом переросла у кохання. Вони побралися 1951 року та прожили з дружиною у мирі й злагоді 53 роки.

Після закінчення Київського медінституту Є. Гончарук вступив до аспірантури при кафедрі загальної гігієни, де під керівництвом завідувача кафедри, професора П.І. Баранника розпочав виконувати кандидатську дисертацію «К вопросу гигиенической оценки очистки бытовых сточных вод на площадках подземного орошения (фильтрации)». Цю тему Євгенові Гончаруку запропонували його вчителі, відомі науковці у галузі профілактичної медицини

ЛІТЕРАТУРА

1. Виленский Ю. Академик Евгений Игнатьевич Гончарук. Повесть о жизни / Ю. Виленский, С. Гаркавий, А. Прокопович; под ред. чл.-корр. АМН Украины В. Бардова. — Винница: Новая книга, 2005. — 167 с.

2. Життя та діяльність академіка Євгена Гнатовича Гончарука (До 80-річчя від дня народження) / В.Ф. Москаленко, О.П. Яворовський, С.І. Гаркавий, В.Г. Бардов // Науковий вісник Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця. — 2010. — 27 (спецвипуск). — С. 31-40.

© Москаленко В.Ф., Яворовський О.П., Гаркавий С.І., Бардов В.Г. СТАТТЯ, 2010.

— Герой Соціалістичної Праці Лев Васильович Громашевський, завідувач кафедри епідеміології, доцент Семен Семенович Познанський, завідувач кафедри шкільної гігієни, член-кореспондент АМН СРСР Гайк Хачатурович Шахбазян, завідувач кафедри гігієни праці і професійних хвороб та професор Петро Іванович Баранник, завідувач кафедри загальної гігієни, яким випускник санітарно-гігієнічного факультету Євген Гончарук блискуче склав вступний іспит до аспірантури. На кафедрі загальної гігієни аспірант Гончарук подружився з доцентом Рафаїлом Давидовичем Габоновичем, який керував роботою студентського наукового гуртка, а Євген Гончарук ще студентом був активним гуртківцем кафедри. Рафаїл Давидович помітив в Євгенові Гончаруку здібного, перспективного вченого і своїми порадами всіляко намагався допомогти молодому науковцю. Згодом Євген Гнатович тепло й сердечно висловлювався про Р.Д. Габовича за його батьківське піклування й допомогу під час навчання в аспірантурі, вважаючи його своїм науковим батьком. За 2,5 роки навчання в аспірантурі Є.Г. Гончарук у повному обсязі виконав експериментальну частину дисертаційної роботи, активно працював у наукових бібліотеках Києва і Москви, брав активну участь у науково-практичних конференціях, де доповідав результати своїх наукових досліджень. Але завершити оформлення дисертації Євген Гнатович під час навчання в аспірантурі не встиг, оскільки наприкінці червня 1957 року МОЗ України видало наказ, згідно з яким молоде подружжя Гончаруків (Галина Олександрівна також успішно закінчила аспірантуру на кафедрі нормальної фізіології КМІ) отримало направлення на роботу до міста Тернополя, де на той час було відкрито медичний інститут з кафедрою гігієни. Отже, з 1957 по 1961 рік Євген Гнатович Гончарук працює асистентом кафедри гігієни Тернопільського медичного інституту, в організації і становленні якої бере активну участь. Протягом року (1957) виконує обов'язки завідувача цієї кафедри. Згадуючи цей період свого творчого становлення, Євген Гнатович розповідав, що наприкінці 1957 року на посаду завідувача кафедри була обрана професор М.В. Антонова, яку невдовзі змінив професор О. Перов. Кафедра почала укомплектовуватися кадрами. У Євгена Гнатовича зменшилося педагогічне навантаження і з'явилася можливість готуватися до захисту дисертації.

Кандидатську дисертацію Гончарук Є.Г. публічно захистив на засіданні спеціалізованої Вченої ради у Вінницькому медичному інституті ім. М.І. Пирогова 14 квітня 1961 року. У вересні того ж року ректор Київського медичного інституту, професор Василь Дмитрович Братусь запрошує Євгена Гнатовича до міста Києва. Такому повороту долі Є.Г. Гончарука посприяв професор Р.Д. Габонович, який запрошував молодого талановитого науковця до себе на кафедру ще під час захисту ним кандидатської дисертації у Вінниці, де професор Р.Д. Габонович був присутнім як член спеціалізованої Вченої ради. Отже, 14 вересня 1961 року кандидат медичних наук Є.Г. Гончарук повертається до Києва і всю свою подальшу наукову, педагогічну та громадську діяльність пов'язує з Alma mater — з Київським медичним інститутом імені академіка О.О. Богомольця. Спочатку він обирається на посаду асистента, а з 1964 року — доцента кафедри комунальної гігієни. Успішно продовжує наукові дослідження з питань профілактики поширення водним шляхом кишкових бактеріальних і вірусних інфекційних хвороб і геогельмінтозів серед населення, які втілює у докторську дисертацію «Гигиеническое изучение систем местной канализации с обоснованием санитарных норм их проектирования и эксплуатации». За рік до захисту дисертації вчений за матеріалами досліджень підготував монографію «Сооружения подземной фильтрации бытовых сточных вод (гигиеническое обоснование и санитарные требования)», К.: Будівельник, 1967. — 255 с. У першій половині 1968 року Євген Гнатович блискуче захищає дисертацію. Перед початком засідання спеціалізованої ради кожен її член, крім автореферату, отримав примірник вказаної монографії. Є.Г. Гончаруку присуджується науковий ступінь доктора медичних наук. Наприкінці серпня 1968 року Є.Г. Гончарук обирається на посаду завідувача кафедрою комунальної гігієни. Ця посада на той час була вакантною, оскільки його вчитель, професор Р.Д. Габонович став завідувати кафедрою загальної гігієни. 1969 року Є.Г. Гончарук отримує вчене звання професора та за пропозицією ректора, професора В.І. Мілька Вченою радою медичного інституту обирається деканом санітарно-гігієнічного факультету і працює на цій посаді до 1979 року. Кафедру комунальної гігієни (з 1996 р. комунальної гігієни та екології людини Національного медичного університету імені О.О. Богомольця) Євген Гна-

тович очолював до кінця свого життя.

Професор Євген Гнатович Гончарук як декан санітарно-гігієнічного факультету та завідувач кафедри комунальної гігієни невтомно працює над удосконаленням системи управління факультетом, поліпшенням ефективності роботи його структур, над здобуттям студентами якісних знань та навичок майбутньої професії. Разом з тим наполегливо і плідно працює науково, незабаром стає одним з провідних вчених-гігієністів не лише країни, а й широко відомим науковцем у галузі профілактичної медицини Радянського Союзу та за кордоном. 1984 року загальними зборами Академії медичних наук СРСР Є.Г. Гончарук обирається членом-кореспондентом АМН СРСР, у 1988 році стає дійсним членом АМН СРСР (з 1991 р. — Російської академії медичних наук) за спеціальністю «загальна та комунальна гігієна».

У червні 1984 року член-кор. АМН СРСР Є.Г. Гончарук призначається, а у 1989 році обирається ректором Київського ордена Трудового Червоного Прапора медичного інституту імені О.О. Богомольця. За керівництвом Є.Г. Гончарука у 1992 році Київський медичний інститут було реорганізовано в Український Державний медичний університет, який з 1995 року став другим в Україні, після Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, набув статусу Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. Медичний університет Євген Гнатович очолював близько 20 років, до липня 2003 року (з 16 липня 2003 р. академік Є.Г. Гончарук — перший почесний ректор і завідувач кафедри комунальної гігієни та екології людини НМУ імені О.О. Богомольця). Ректор НМУ імені О.О. Богомольця, академік Є.Г. Гончарук приділяв постійну увагу побуту, учбовому і матеріально-технічному забезпеченню кафедр і підрозділів інституту, удосконаленню наукових досліджень і модифікації у педагогічній роботі, вихованню сучасної студентської молоді. Якщо на початку дев'яностих років на 60 медико-біологічних кафедрах інституту навчалось 294 аспіранти і клінічні ординатори, щорічно захищалося близько 40 докторських і кандидатських дисертацій, то у дев'яностих роках в інституті почали готувати як мінімум 75 докторів і 225 кандидатів наук для заміщення вакантних педагогічних посад. Ректором Є.Г. Гончаруком було створено 8 нових факультетів і 15 кафедр, медичний ліцей. В інсти-

туті працює 7 спеціалізованих рад для атестації науково-педагогічних кадрів, а 1988 року організовано спеціалізовану раду з нормальної та патологічної фізіології і біохімії. Спеціалізована рада з захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальністю «гігієна» плідно працює під керівництвом Є.Г. Гончарука. Він також активно представляє Україну в якості експерта ВАК при Раді Міністрів СРСР. Багато докторів і кандидатів медичних наук в Україні й на теренах Радянського Союзу пам'ятають доброзичливість і батьківську підтримку Євгена Гнатовича на тернистому шляху сходження до наукового Олімпу.

У Київському медичному інституті вперше створюються студентські НДІ — проблем серцево-судинної хірургії, гігієни, епідеміології, мікробіології, координаційна рада науково-технічної творчості молоді. Разом з видатними українськими вченими академіками А. Ромодановим, О. Возіановим з метою удосконалення учбового процесу на базі очолюваних ними кафедр і НДІ створено учбові і науково-виробничі комплекси. На базі кафедр загальної гігієни та пропедевтики гігієни та комунальної гігієни і екології людини — науково-дослідний гігієнічний центр. Нині це Науково-дослідний інститут гігієни та екології, який очолює член-кореспондент АМН України В.Г. Бардов, учень академіка Є.Г. Гончарука. Кафедра комунальної гігієни оснащується новими приладами та медичним обладнанням. На кафедрі діють лабораторії хроматографічних, спектрофотометричних, фізико-хімічних методів дослідження, моделювання процесів міграції екзогенних хімічних речовин з ґрунту до інших середовищ. У практичні заняття вводили нові методи дослідження. Значної уваги надавали викладанню запобіжного санітарного нагляду. У 1985-1986 роках кафедрі доручили викладання пропедевтики гігієни для студентів III курсу медико-профілактичного факультету. Потім цю кафедру було реорганізовано на кафедру загальної та комунальної гігієни. У штаті у той час працювали 12 викладачів і 27 наукових співробітників та допоміжного персоналу. Є.Г. Гончаруком підготовлено і прочитано студентам додатково 7 нових лекцій, введено 7 нових практичних занять з методики вивчення здоров'я населення у зв'язку з забрудненням навколишнього середовища. Почали широко використовувати електронно-обчислювальну техніку. З метою удосконалення оволодіння студентами методикою вив-

ЛЮДИ. ПОДІЇ. ДОЛІ

чення здоров'я населення у зв'язку зі станом довкілля, що було основним критерієм оцінки діяльності медичної служби на даному етапі її розвитку, Є.Г. Гончаруком видано навчальний посібник «Изучение влияния факторов окружающей среды на здоровье населения» (1989). До навчальної програми з комунальної гігієни введено нові практичні заняття з вивчення впливу водного чинника, житлово-побутових умов, забрудненого атмосферного повітря і ґрунту на здоров'я населення. Згідно з рішенням ректорату медичного інституту у 1987-1988 роках кафедрі доручили викладання курсу радіаційної гігієни для студентів санітарно-гігієнічного факультету. Змінилася й назва кафедри. Вона стала кафедрою комунальної та радіаційної гігієни. Створено дозиметричну лабораторію. Колектив кафедри брав участь у виконанні наукової тематики, пов'язаної з проблемою ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. З 1996 року на кафедрі почали викладати комунальну гігієну та екологію людини студентам IV і VI курсів чотирьох медичних факультетів, лікарям-інтернам, а з 2001/2002-го учбового року кафедра розпочала роботу зі студентами VI курсу, що навчаються за спеціальністю медико-профілактична справа. Викладачі беруть активну участь у створенні нових учбових планів, програм, кваліфікаційних характеристик, інших важливих нормативно-правових документів. Кафедра бере активну участь у щорічних факультетських науково-методичних конференціях, залучає до наукової роботи студентів і молодих вчених.

Накопичений досвід підготовки лікарів-гігієністів і епідеміоло-

гів дозволив Є.Г. Гончаруку створити перше у СРСР «Руководство к практическим занятиям по коммунальной гигиене», що витримало три перевидання (М.: Медицина, 1977, 1982, 1990). За його редакцією у 1995 році видавництвом «Вища школа» для студентів вищих медичних навчальних закладів видано підручник «Загальна гігієна (пропедевтика гігієни)». У цьому підручнику академіком Є.Г. Гончаруком вперше в історії профілактичної медицини сформульовано закони гігієни, які визначають усе різноманіття проявів взаємодії організму людини з навколишнім середовищем. На сучасному рівні обґрунтовано загальнофілософську та предметну методологію гігієнічної науки, визначено специфічні методи її досліджень. З урахуванням найновітніших досягнень фундаментальних та прикладних наукових дисциплін викладено вчення про навколишнє, зовнішнє та внутрішнє середовище. Визначено специфічний об'єкт вивчення сучасної гігієни, яким є практично здорова людина (індивідуальне здоров'я), колективи практично здорових людей (колективне здоров'я), населення країни загалом (популяційне здоров'я). Наведено характеристики окремих факторів навколишнього середовища, розкрито механізм їхнього впливу, викладено принципи гігієнічної регламентації шкідливих чинників у різних об'єктах навколишнього середовища. Цей підручник є першим підручником з гігієни, виданим у нашій державі українською мовою. За видання підручника «Загальна гігієна (пропедевтика гігієни)» Є.Г. Гончарук разом з колективом авторів удостоєний

звання Лауреата Державної премії України у галузі науки і техніки за 1997 рік. 2000 року підручник перевидано російською мовою. У 2003 році видавництвом «Здоров'я» за редакцією Є.Г. Гончарука видано українською мовою підручник «Комунальна гігієна», який 2007 року відзначено премією АМН України у галузі профілактичної медицини, а за рік до того (2006 р.) підручник перекладено на російську мову.

Є.Г. Гончарук брав безпосередню участь у розробці концепції реформи вищої освіти в Україні (зокрема вищої медичної освіти) і практичному впровадженні основних її положень у життя. Це знайшло своє відображення у створенні затверджених МОЗ і Міністерством освіти і науки України навчальних планів і програм, освітньо-професійних стандартів, за якими здійснюється підготовка лікарів основних фахів.

У 1992 році вчений обирається членом Національної академії наук України зі спеціальності «гігієна» і стає академіком-засновником Академії педагогічних наук України. 1993 року Є.Г. Гончарук обирається дійсним членом АМН України зі спеціальності «загальна та комунальна гігієна». У 1995 році загальними зборами Міжнародної академії наук вищої школи Є.Г. Гончарук обирається членом цієї академії. Того ж року його обрано дійсним членом Академії природничих наук загальноросійського об'єднання вчених. Ще за два роки (1997 р.) Генеральною Асамблеєю Польської академії медицини Є.Г. Гончарука обрано почесним академіком Польської академії медицини. А у 1999 році Генеральною Асамблеєю Всесвітньої Академії медицини Альберта Швейцера його обрано повноправним членом Всесвітньої академії медицини Альберта Швейцера.

До безумовних пріоритетів у науці академіку Є.Г. Гончаруку належить відкриття явищ, які шляхом вирішення двох наукових проблем забезпечують

- запобігання виникнення епідемій кишкових інфекцій вірусного та бактеріального походження і інвазій;

- профілактику гострих і хронічних отруєнь серед населення, зумовлених екзогенними хімічними речовинами. Вирішуючи зазначені наукові проблеми, академік Є.Г. Гончарук зробив значний внесок в охорону здоров'я населення та гігієну навколишнього середовища. Ним вперше у вітчизняній і світовій науці було до-

ведено, що на спорудах підземної фільтрації процеси самоочищення ґрунту відбуваються не лише у його поверхневих шарах (не глибше 0,25 м від поверхні землі), як це було видно з учення В.Р. Вільямса і С.М. Строганова, але й у глибоких шарах (до 3 м від поверхні ґрунту).

По суті ним зроблено відкриття, що принципово доповнило теорію процесів самоочищення у ґрунті, довело всьому світові, що велика група очисних споруд з підземною фільтрацією побутових стічних вод, яка несправедливо була названа академіком З.Г. Френкелем, професором Д.Б. Пігутою, М.М. Афанасьєвим «гнійниками ґрунту», можуть ефективно застосовуватися для каналізування сіл і окремо розміщених об'єктів (інфекційних лікарень, шкіл-інтернатів, підприємств громадського харчування, будинків відпочинку тощо) не лише у південних, але й у північних районах країни, де промерзання ґрунту сягає 2-3 м від поверхні землі. Вивчення дальності поширення хімічних і біологічних забруднень по вертикалі та горизонталі у ґрунті дозволило вченому науково обґрунтувати мінімальний фільтруючий шар (1 м), який забезпечує ефективне очищення стічних вод і попереджує забруднення ґрунтових вод. Науково обґрунтовано мінімальну глибину заглиблення підземної зрошувальної мережі (0,5-0,6 м), яка забезпечує ефективну очистку стічних вод і охорону поверхні ґрунту над спорудами підземної фільтрації від хімічного і біологічного забруднення.

Встановлено час виживання (до 200 діб) ентеропатогенних і санітарно-показових мікроорганізмів та тривалість мінералізації органічних речовин (400 діб) у потоці підґрунтових вод, що надало можливість науково обґрунтувати санітарно-захисні зони між джерелом забруднення та водозабірними спорудами господарсько-питного водопостачання.

Визначено оптимальний час (3 доби) перебування стічних вод у септику, оптимальні органічні та гідравлічні навантаження на споруди підземної фільтрації, які гарантують високу ефективність очистки стічних вод від хімічних і біологічних забруднень; період повного самоочищення ґрунту над спорудами підземної фільтрації після припинення їх функціонування (не менше 1 року), що враховується при відведенні земельних ділянок під будівництво тощо.

Майже 50 років на кафедрі проводяться комплексні дослідження з санітарної охорони поверхневих і підземних джерел господарсько-питного водопостачання від хімічних та мікробіологічних забруднень. Є.Г. Гончаруком та його учнями науково обґрунтовано умови високоефективного використання нових типів очисних каналізаційних споруд, спрямованих на повну біологічну очистку, які повторюють процеси самоочищення у водоймах. Це циркуляційно-окислювальні канали; аероокислювачі радіально-го типу; біологічні фільтри з блочним завантаженням піносклом; компактні каналізаційні установки заводського виготовлення, аеротенки-освітлювачі колонного типу, симбіотенки. При цьому науково обґрунтовано такі оптимальні параметри, як тривалість аерації, органічні й гідравлічні навантаження на мул, дозу активного мулу, тривалість біологічного дозрівання активного мулу та інші, що забезпечують високий ефект біохімічної очистки стічних вод у режимі «повного окислення», високий ступінь звільнення стічних вод від ентеровірусів, патогенних ешерихій, шигел, сальмонел, яєць геогельмінтів.

З цієї метою Є.Г. Гончаруком разом з учнями винайдено нові ефективні споруди з очищення і доочищення стічних вод і знешкодження їхнього мулу, зокрема стічних вод інфекційних лікарень, складів отрутохімікатів. Запропоновано санітарно-мікробіологічні критерії гігієнічної оцінки допустимої величини забруднення ентеровірусами, колифагами та лактозопозитивними паличками біологічно очищених стічних вод населених пунктів, які подаються на землеробські поля зрошення для доочищення у ґрунті. Науково обґрунтовано гігієнічну ефективність олігодинамічної дії міді, інтенсифікованої низькоградієнтним електричним полем, для знезаражування води. Вченим науково встановлено гігієнічні нормативи, у разі дотримання яких досягається найефективніше знешкодження стічних вод на очисних спорудах малої каналізації. Впровадження простих в улаштуванні і надійних в експлуатації очисних споруд малої каналізації, які забезпечують звільнення стічних вод від збудників кишкових інфекцій та інвазій, дозволило знизити рівень зазначених захворювань серед сільського населення у 12-13 разів.

Є.Г. Гончарук належить до когорти видатних вчених-гігієністів, які займалися гігієнічним норму-

ванням забруднювачів біосфери. Вирішуючи другу наукову проблему, він вперше у світовій гігієнічній науці створив теорію, методологію та принципіву схему гігієнічного нормування екзогенних хімічних речовин (ЕХР) у ґрунті. Теоретичні основи і принципіву схему гігієнічного нормування забруднень в атмосферному повітрі розробив представник Московської школи гігієністів В.О. Рязанов. Ще один представник цієї ж школи — С.Н. Черкінський є засновником гігієнічного нормування хімічних речовин у воді. Основні концептуальні положення теорії і методики нормування ЕХР у ґрунті Є.Г. Гончарук вперше проголосив 1972 року на XVI Загальносоюзному з'їзді гігієністів і санітарних лікарів. Надалі ці положення знайшли відображення у розроблених ним і його учнями «Методических рекомендаций по установлению ПДК химических веществ в почве» (1976), «Методических рекомендаций по гигиеническому обоснованию ПДК химических веществ в почве» (1982), монографії «Санитарная охрана почвы от загрязнения химическими веществами» (1977), керівництві «Гигиеническое нормирование химических веществ в почве» (1986), у численних статтях, опублікованих у вітчизняній і зарубіжній літературі.

Принципова схема нормування ЕХР у ґрунті передбачає всебічне вивчення у лабораторному експерименті закономірностей процесів міграції і детоксикації хімічних речовин у ґрунті, встановлення їхніх граничних концентрацій за шістьма показниками шкідливості (органолептичним, міграційно-водним, міграційно-повітряним, фітоакумуляційним або транслокаційним, загально-санітарним і токсикологічним), а також вивчення у натурному експерименті впливу забруднення ґрунту на здоров'я населення. Для стандартизації умов проведення експериментальних досліджень академіком Є.Г. Гончаруком було розроблено оригінальні лабораторні моделі: фітокліматичні камери для вивчення процесів міграції ЕХР з ґрунту у рослини, а також стабільності ЕХР у різних ґрунтово-кліматичних умовах. Було створено також повітряно-міграційні камери і фільтраційні колони для встановлення закономірностей надходження хімічних речовин з ґрунту в атмосферне повітря і підземні води та пристрої, які моделюють поверхневий стік у відкриті водойми. Крім того, ним було запропоновано єдиний модельний

еталон ґрунту (МЕГ), що має постійний гранулометричний і фізико-хімічний склад, максимальну фільтруючу, мінімальну сорбційну і поглинальну здатність. Науково обґрунтовано фітотестрослини, які максимально накопичують ЕХР, чим забезпечують у природних клімато-ландшафтних умовах коефіцієнт запасу ГДК у 10-20 разів для природних ґрунтів.

У результаті глибоких фундаментальних досліджень академіком Гончаруком Є.Г. вивчено процеси сорбції пестицидів та інших хімічних речовин на крапельках водного туману. Це дало змогу розкрити механізм виникнення гострих, у тому числі смертельних отруєнь людей на сільськогосподарських полях, оброблених пестицидами, і розробити методичні рекомендації з прогнозування критичної зони метеорологічних параметрів для організації відповідних профілактичних заходів. Саме ці дослідження дозволили академіку Є.Г. Гончаруку та іншим науковцям розробити і офіційно встановити ГДК у ґрунті низки пестицидів, таких важких металів, як свинець, ртуть, кобальт, цинк, нікель, мідь, ванадій та їхніх солей. За розробку проблеми «Важкі метали як небезпечні для людини забруднювачі довкілля України: медико-екологічні дослідження, обґрунтування і досвід впровадження профілактичних заходів» Є.Г. Гончарук вдруге, разом з іншими вченими-гігієністами України, удостоєний звання Лауреата Державної премії України у галузі науки і техніки за 2002 рік. В експериментальних дослідженнях академіком Є.Г. Гончаруком встановлено, що у патогенезі порушень, виявлених у разі поєднаної дії солей важких металів (свинцю, кадмію тощо) та радіонуклідів, суттєве значення мають активація перекисного окислення ліпідів, виснаження антиоксидантних систем організму, розвиток тканинної і циркуляторної гіпоксії, які підпорядковуються хроноконцентраційній залежності. Спрямовуючи свою дію на одні й ті самі біологічні системи (перекисне окислення ліпідів та антиоксидантні системи), солі свинцю і кадмію та іонізуюче випромінювання, пестициди, нітрати взаємно посилюють дію одне одного.

Показники стану антиоксидантної системи (активність пероксидази і каталази у крові, церулоплазмину у сироватці крові та перекисного окислення ліпідів (рівень малонаового діальдегіду у біосубстратах і спонтанна хемілюмінесценція сироватки крові) є найбільш чутливими, інформа-

тивними, залежними від рівнів і тривалості дії, що дозволяє використовувати їх як критерії раннього виявлення і адекватної оцінки несприятливого впливу зазначених чинників.

Для експериментального вивчення токсичності пестицидів, важких металів та їхніх солей в умовах ізолюваної і комбінованої дії академіком Є.Г. Гончаруком запропоновано оригінальну модельну систему «мати-плід-новонароджений».

Працюючи у вищій медичній школі майже 50 років, Є.Г. Гончарук підготував і опублікував понад 500 наукових праць, у тому числі 50 монографій і підручників, 15 винаходів, понад 200 гігієнічних нормативів і методичних документів. Він створив наукову школу з 32 докторів і 36 кандидатів наук, які працюють не лише в Україні, але й у країнах СНД. Зокрема, Г.В. Меренюк — д.мед.н., професор, директор НДІ гігієни та епідеміології у Молдові. О.П. Половцев — д.мед.н., професор, очолює лабораторію санітарної охорони ґрунту НДІ сільської гігієни у м. Саратові (Росія). А.К. Баубінас — д.мед.н., професор кафедри гігієни медичного факультету університету ім. В. Кансуна у Вільнюсі. В.О. Прокопов — д.мед.н., професор, завідувач лабораторії гігієни води та санітарної охорони водойм У ДУ «Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзеева АМН України». В.Н. Корзун — д.мед.н., професор, завідувач лабораторії гігієни харчування у цьому ж інституті. В.Ф. Москаленко — д.мед.н., професор, член-кор. АМН України, ректор Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. В.М. Удод — д.б.н., професор кафедри охорони праці і навколишнього середовища Київського Національного університету будівництва і архітектури. О.В. Салата — д.мед.н., професор кафедри мікробіології, вірусології та імунології Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця. В.Г. Бардов — д.мед.н., професор, член-кор. АМН України, Лауреат Державної премії у галузі науки і техніки України, завідувач кафедри гігієни та екології, директор науково-дослідного інституту гігієни та екології у НМУ ім. О.О. Богомольця, створеного за ініціативи й підтримки академіка Є.Г. Гончарука. С.Т. Омельчук — д.мед.н., професор цієї ж кафедри і декан медичного факультету № 4 та Чернігівської філії. Г.П. Степаненко — д.мед.н., професор цієї ж кафедри. В.І Ципріян — д.мед.н.,

професор, Лауреат Державної премії у галузі науки і техніки України, завідувач кафедри гігієни харчування у НМУ ім. О.О. Богомольця та інші.

Є.Г. Гончарук основну роботу поєднував з активною громадською діяльністю. Був членом патріотичного руху «Пульс України», Національного Комітету радіаційного захисту населення України; Комітету з Державних премій України у галузі науки і техніки; редакційних рад журналу АМН України, «Лікарська справа», «Довкілля та здоров'я», «Вісник гігієни та епідеміології», «Український науково-медичний молодіжний журнал», російських видань БМЭ, журналу «Гигиена и санитария». Неодноразово обирався депутатом Київської міської ради народних депутатів.

Наукові досягнення академіка Є.Г. Гончарука були високо оцінені державою. За багаторічну сумлінну працю, успішну підготовку медичних, науково-педагогічних кадрів, вагомі наукові досягнення він був відзначений такими державними нагородами: орденом «Знак Пошани» (1976); «Трудового Червоного Прапора» (1986); Орденом Святого Володимира Академії наук вищої школи України (1995); Почесною відзнакою президента України (1996); Міжнародною золотою зіркою «Merit for Medicine» (1998); Великою Золотою медаллю Альберта Швейцера (1999); Орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2000); Золотою зіркою Альберта Швейцера (2001); орденом «За заслуги» II ступеня (2001), пам'ятною медаллю «10 років незалежності України» (2002), Почесною Грамотою Верховної Ради України «За особливі заслуги перед Українським народом» (2002).

Помер Є.Г. Гончарук на 75-му році життя 19 квітня 2004 року. Похований на Байковому цвинтарі у м. Києві. По смерті академіка було організовано кабінет-музей на базі кафедри комунальної гігієни та екології людини, яку він очолював, та встановлено меморіальні дошки на головному фасаді санітарно-гігієнічного корпусу Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця і на будинку, де жив і працював видатний вчений. Започатковано та щорічно проводяться наукові читання імені Є.Г. Гончарука з актуальних проблем профілактичної медицини. Організовано та проведено ювілейну науково-практичну конференцію з актуальних проблем профілактичної медицини, присвячену 80-річчю від дня народження вченого-гігієніста.

Надійшла до редакції 10.03.2010.

ASSESSMENT OF DOMESTIC LEGISLATION ON THE ENVIRONMENT PROTECTION AND MUNICIPAL HYGIENE IN XVIII – BEGINNING XIX CENTURIES

Grinzovsky A.M.

АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ БАЗИ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ТА КОМУНАЛЬНОЇ ГІГІЄНИ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Г

ромадське здоров'я населення будь-якої країни формується за рахунок впливу значної кількості чинників. За даними ВООЗ, вплив таких факторів навколишнього середовища, як стан повітря, якість води, безпечність продуктів харчування, стан ґрунту на 18-22% визначає рівень громадського здоров'я.

Нині важко визначити, в якому стані перебували ці фактори у той чи інший історичний період розвитку нашого суспільства. Але, безумовно, розвиток медицини до кінця XVIII сторіччя дозволив емпірично встановити та узагальнити залежність імовірності виникнення інфекційних та неінфекційних захворювань від стану навколишнього середовища та сформував у суспільстві запит на необхідність встановлення на законодавчому рівні певних обмежень, спрямованих на збереження довкілля.

ГРИНЗОВСЬКИЙ А.М.

Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця, м. Київ

УДК 613.351.77:340"17/18"

Ключові слова:
профілактична медицина,
санітарне законодавство,
медичне право, комунальна
гігієна.

АНАЛИЗ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ БАЗЫ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И КОММУНАЛЬНОЙ ГИГИЕНЫ XVIII — НАЧАЛА XIX СТОЛЕТИЯ

Гринзовский А.М.

В работе проанализированы процессы формирования отечественного законодательного поля с XVIII — начала XIX столетия по вопросам охраны окружающей среды и санитарно-гигиенического обеспечения населенных пунктов. Определены основные нормативно-правовые документы, которые действовали в данный исторический период, показаны тенденции развития санитарного законодательства в сфере коммунальной гигиены.

Ключевые слова: профилактическая медицина, санитарное законодательство, медицинское право, коммунальная гигиена.

ASSESSMENT OF DOMESTIC LEGISLATION ON THE ENVIRONMENT PROTECTION AND MUNICIPAL HYGIENE IN XVIII — BEGINNING XIX CENTURIES

Grinzovsky A.M.

Procedures of formation the domestic legislation concerning the environment protection, sanitary and hygienic supply of settlements in XVIII — beginning XIX centuries have been analyzed. Basic legislative documents, valid on that historical period, have been identified, tend of the development of the sanitary legislation on municipal hygiene has been revealed.

Key words: preventive medicine, sanitary legislation, medical rights, municipal hygiene.

© Гринзовський А.М. СТАТТЯ, 2010.